

ІДЭЙНА-МАСТАЦКІЯ АСАБЛІВАСЦІ ПАЭЗІІ І. БЫКОЎСКАГА (на прыкладзе зборніка “WIERSE”)

Дадзены артыкул мае на мэце раскрыццё ідэйна-мастацкіх асаблівасцей паэзіі польскамоўнага пісьменніка Беларусі канца XVIII ст. Ігнація Быкоўскага. Аб'ектам даследавання стаў зборнік І. Быкоўскага “WIERSE”, выдадзены ў Вільні ў 1798 г. Фактычны матэрыял дазволіў аўтару артыкула зрабіць высновы пра моцны ўплыў на творчасць пісьменніка традыцый класіцызму, што праявілася ў жанравым выбары, асаблівасцях стылістычнай манеры паэта, тэматычнай напоўненасці зборніка.

Актуальнасць артыкула заключана ў пашырэнні звестак пра творчую дзейнасць паэта, драматурга, перакладчыка і мемуарыста Ігнація Быкоўскага. Тэматычная напоўненасць артыкула будзе спрыяць далейшай распрацоўцы ў айчынным літаратуразнаўстве пытанняў, звязаных з развіццём беларускай літаратуры ў XVIII ст.

Уводзіны

Творчасць польскамоўнага пісьменніка канца XVIII ст., ураджэнца Міншчыны Ігнація Быкоўскага недастаткова глыбока даследавана айчынным літаратуразнаўствам, хоць разнажанравая літаратурная дзейнасць паэта дзаваляе бачыць у ім неардынарную, яркую асобу гуманіста, асветніка, філосафа. Асноўнай задачай даследавання творчасці І. Быкоўскага з'яўляецца вылучэнне характэрных асаблівасцей стылю пісьменніка, разгляд яго літаратурнай спадчыны ў кантэксце эпохі Асветніцтва, асэнсаванне ролі паэта ў літаратурным працэсе XVIII ст. Адзначым, што сам І. Быкоўскі сур'ёзна ставіўся да ўласных паэтычных спроб, пра што сведчаць яго ўласныя мемуары [1]. Паэтычная спадчына І. Быкоўскага налічвае некалькі паэм і зборнікау вершаў, якія дзаваляюць заўважыць праявы класіцызму і сентыменталізму ў творчай манеры пісьменніка.

Асноўная частка

У 1798 г. у Вільні выйшаў невялікі зборнік вершаў І. Быкоўскага, які змяшчаў “Оду найяснейшаму імператару Расіі Паўлу I пры ўступленні на трон”, “Оду Фартуне” і зваротны верш да яснавяльможнага графа Міхаіла Румянцава.

Адпаведна канонам класіцызму пабудаваны “Ода найяснейшаму імператару Расіі Паўлу I...” і “Ода Фартуне”.

Вядома, што звалюцыя жанру оды бярэ свой пачатак з часоў антычнасці, дзе тэрмін “ода” не меў акрэсленай напоўненасці і абазначаў наогул песню, верш. Эпоха сярэднявечча не спрыяла развіццю оды, і толькі з прыходам Рэнесансу жанр перажыў сваё другое нараджэнне. У паэтыцы еўрапейскага класіцызму ода заняла пазіцыі вядучага лірычнага жанру, характэрнымі адзнакамі якога сталі агульная ўрачыстасць стылю, рытарычнага і па сваёй прыродзе, і па маўленчай функцыі (ода прызначаецца для ўрачыстага прамаўлення); грандыёзнасць цэнтральнага вобраза; адпаведныя высокаму стылю кананічныя тэмы (праслаўленне Айчыны, жыццёвай мудрасці і г.д.) і выяўленчыя сродкі.

Практыка Ф. Малерба, у творчасці якога ода набыла асноўныя прыкметы, была кананізавана Н. Буало ў тэарэтычных трактатах “Паэтычнае майстэрства” (“L'art poétique”) і “Развагі пра оду” (“Discours sur l'ode”). Адным з асноўных палажэнняў тэорыі оды Н. Буало было патрабаванне так званага “лірычнага беспарадку”, які Буало знаходзіў у одах Піндара і які быў заключаны ў адсутнасці прамой лагічнай паслядоўнасці ў разгортванні тэмы.

Н. Буало бачыў асноўную задачу оды ў тым, каб перадаць наймацнейшы эмацыянальны зарад, узрушыць сэрца чытача здзіўленнем, захапленнем і нават жахам. Аднак Буало тут жа дапаўняў гэта патрабаванне лірычнага беспарадку характэрным для рацыяналістычнай паэтыкі класіцызму абмежаваннем: ён лічыў абавязковым наяўнасць у гэтым уяўным беспарадку розуму, строгай унутранай упарадкаванасці. У французскім класіцызме тэорыя Буало стала кодэксам оды наогул.

Правамерна адзначыць, што І. Быкоўскі як аўтар оды прытрымліваўся пануючай у эпоху Асветніцтва традыцыі гэтага жанру. “Ода найяснейшаму імператару Расіі Паўлу I...” вытрымана паэтам у адпаведным высокім стылі: маштабнасць вобраза Паўла становіцца відавочнай з першых радкоў, прысвечаных апісанню новага імператара. Высокі пафас закладзены эпіграфам да оды – франкамоўным варыянтам выказвання Цынны: “Імперыя – ваша маёмасць” [2, с. 1]. Сацыяльнае гучанне класіцыстычнай оды – служэнне абсалютызму – пазначанае ў эпіграфі, дасягнула свайго апагею ў заключных радках твора. Ухваленне асобы імператара адбываецца рознымі спосабамі: праз параўнанні, канстатацыю эма-

цыянальнай узрушанасці графа М. Румянцава, які бачыць імператара, праз графічнае афармленне ў тэксце оды слова “ПАВЕЛ”.

Ода пачынаецца з абмалёўкі незайздроснага стану Польшчы ў канцы XVIII ст., “Gdy Polak znosił same uciski, / Gdy widział koniec swój zguby bliski”¹ (“Калі паляк цяпеў прыгнёт / І бачыў блізкі канец сваёй згубы...” [2, с. 1]. Заступнікам нацыі, на думку І. Быкоўскага, стаў граф Міхаіл Румянцаў (1751 – 1811), які, па меркаванні паэта, “Prezydujący w Senacie nauwieścy do uszczęśliwienia Polaków przykładaj się” (“Старшынствуючы ў сенаце, шмат клапаціўся пра шчасце палякаў”) [2, с. 2].

Наконт асобы графа М. Румянцава гісторыя захавала розныя ацэнкі. Напрыклад, адмоўны водгук пра графа пакінула графіня Варвара Мікалаеўна Галавіна (1766 – 1819) у сваіх успамінах, называючы графа М. Румянцава абмежаваным чалавекам, плеткарком з вялікай гардыняй [3]. Тым не менш, ва ўяўленні І. Быкоўскага, граф Міхаіл Румянцаў захоўвае ўсе лепшыя рысы свайго бацькі графа Пятра Румянцава, якога І. Быкоўскі ведаў па ваеннай службе, якому прысвяціў свой пераклад “Мсціслава” А. Сумарокава і пра якога пакінуў станоўчыя водгукі ў сваіх мемуарах. Міхаіл надзяляецца паэтам чулай душой, які “W smutku przepędzał i dni i nocu” (“У смутку праводзіў дні і ночы”) [2, с. 1], жадаючы дапамагчы новым падданым імперыі.

Прыбыўшы ў імператарскі палац, граф Міхаіл Румянцаў сустракае над уваходам надпіс: “Przychodniu miły! Idź śmiało w te wrota, / Tu miłość ludu mieszka, a z nią spota” (“Мілы чалавеча! Уваходзь у гэтыя дзверы смялей / Тут цнота змешчана, а з ёй – і любоў да людзей”) [2, с. 2]. Трывога ў душы героя саступае месца радасці і спадзяванню на поспех. Эмацыянальная ўзрушанасць графа перадаецца праз слёзы заміланання ад сустрэчы з імператарам Паўлам. Аўтар, імкнучыся перадаць стан усхваляванасці героя, карыстаецца прыёмам гіпербалізацыі. Герой перажывае настолькі прыемнае пачуццё, такую мае ўцеху, якую не зазнаць іншым: “Takiey roskoszy na łonie Matki / Nie doświadczaią pieszczone dziatki” (“Такой уцехі на лоне Маткі / Не зазнаюць пешчаная немаўляткі”), – адзначае І. Быкоўскі [2, с. 3].

Узыходжанне на трон Паўла бачыцца паэту збавеннем для нацыі, яно абнадзейвае, тым больш, што сам імператар упэўнівае, што хоча народу быць бацькам: “I gdy rzekł PAWEŁ: “Póki ja żyję, / Niechay się kłamstwo z pochlebstwem kryje / Niech odtąd kwitnie pokoju z zwoboda, / Pomyślność ludu prac mych nadgroda...” (“І прамовіў ПАВЕЛ: “Пакуль я жыву, / Хай хлусня і ліслівасць хаваюцца, / Мір і свабода хай памнажаюцца, / Шчасцем людзей мая праца вяччаецца...””) [2, с. 4]. Імператар працягвае далей: “Taki panować nigdy nie umi, / Co w sobie czucie ludzkosci tłumí, / U których tylko ten jest wielbiony, / Co Laurem i Krwią ludzką zbrczony...” (“Валадарыць не зможа ніколі такі, / Хто ў сабе чалавечы парыў заглушае, / У каго толькі той шанаванне мае, / На кім кроплі людской крыві...””) [1, с. 4].

Паэт карыстаецца прыёмам адмоўнага параўнання, сцвярджаючы: “Nie taka radość w sercach się rodzi / Po srogiey burzy, gdy Febus wschodzi, / Ani tak słowik jutrzeńkę wita, / Jak Dobrość PAWŁA za serca chwyta” (“Не такую радасць сэрца родзіць / Пасля буры суровай, калі Феб узыходзіць, / Не так салавей світанне вітае, / Як дабрыня Паўла за сэрца хапае...””) [2, с. 4].

У паэтычным тэксце І. Быкоўскі скарыстоўвае вобразы з антычнай міфалогіі, што поўнасцю адпавядае “bon ton” эпохі класіцызму. Паэтам узгадваюцца шматвочкі велікан Аргус, Феб (Апалон), старажытнарымская багіня вайны Белона. Упамінанню апошняй супрацьпастаўлены вобраз алтара чалавечнасці як

¹ У тэксце артыкула захавана арфаграфія і графіка арыгінальнага выдання зборніка І. Быкоўскага “WIERSZE” (Wilno, 1798)

сімвал мірнага існавання, узвесці які заклікае паэт. Гуманізм, як аснова светаўспрымання і жыццёвая пазіцыя І. Быкоўскага, акцэнтуюцца ў апошніх радках оды: “Zawsze ten miłszy, co łyzy ociera, / Niż co krew leie, niszczy, rozdziera” (“Заўсёды той мілей, хто слёзы выцірае, / Чым той, хто кроў лье, нішчыць, раздзірае”) [2, с. 5].

Наступнай одай, змешчанай у зборніку вершаў І. Быкоўскага, стала “Ода Фартуне”. У рымскай міфалогіі Фартуна была багіняй лёсу, поспеху і шчасця, якая звычайна паўставала ў вобразе сляпой жанчыны. Ода пачынаецца са звароту да багіні Фартуны, якой паэт кідае папрок у неразборлівасці: “Twoia zwodnicza ręka / łych wznosi, dobrych peka” (“Твая падманлівая рука / Дрэнных узносіць, добрых непакоіць”) [2, с. 6]. Інтэрпрэтацыя багіні, прадстаўленая І. Быкоўскім, нагадвае міф пра Фартуну з унікальнага помніка французскай сярэднявечнай літаратуры “Раман пра Ружу”, дзе сустракаецца аналагічны папрок, адрасаваны багіні: “Так зла Фортуна, што казніт достойных, бесчестит их и мучит, а негодяев всех наверх возносит, им дарит почести и власть, чтоб после их низвергнуть. Вот почему ей в старину повязкою глаза закрыли...” [4, с. 103]. І. Быкоўскі абуряецца ненабходнасцю прыносіць багіні “niewinne ofiary” (“нявінныя ахвяры”) [2, с. 6], параўноўваючы такія ўчынкі з паганскімі ахвярапрынашэннямі.

Такім чынам, эмацыянальны, узрушаны пачатак оды, падмацаваны рытарычнымі пытаннямі ў першых трох строфах, задае агульны тон усяму твору. Паэт спрабуе высветліць, які крытэрыі дапамагае адрозніць сапраўдныя заслугі ад ухваленай подласці. З гонарам і павагай І. Быкоўскі прыгадвае імя фельдмаршала расійскіх войск графа Пятра Румянцава, які, па сведчанні паэта, падчас турэцкай вайны вызначаўся справядлівымі адносінамі да падначаленых: “winnych ostro karał, a uciśnionych ochraniał” (“вінаватых строга караў, прыгнечаных жа ахоўваў”) [2, с. 7].

Развагі прыводзяць паэта да высновы, што сапраўдным героем можа лічыцца той, хто чуллiвы да мудрасці, а не той, хто “pije krew i Lud dręczy” (“хто п'е кроў і людзей мучае”) [2, с. 7]. Далей І. Быкоўскі стараецца падмацаваць сваё меркаванне прыкладамі з гісторыі, якія не павінны з-за жорсткасці быць усяляленыя. Згадваюцца імёны рымскага дзяржаўнага дзеяча і дыктатара, арганізатара крываваых праскрыпцый Лукрэцыя Карнэлія Сулы, заваёўніка Аляксандра, учынкi якога аўтар параўноўвае са злачынствамі варвара Атылы. І. Быкоўскі заўважае, што часта праз глупства і ўпартасць гінулі тысячы воінаў, прыгадваючы ў сувязі з гэтым няведанне ваеннага майстэрства і ўпартасць рымскага консула Гая Тэрэнцыя Варона, які прынеслі перамогу Ганібалу і смерць сябру – консулу Старажытнага Рыма Луцыю Эмілію Паўлу, а таксама пяцідзесяці тысячам рымлян.

Паэт не жадае славіць і называць цнатлівым разбойнае рамяство ўвогуле, асветнік І. Быкоўскі пратэстуе супраць дзікіх намераў захопнікаў, якія выракліся чалавечнасці. У гэтым бачыцца яркая праява гуманістычных поглядаў пісьменніка, якія сталі вынікам асэнсавання гістарычнага развіцця грамадства і ўплывам перадавых поглядаў эпохі.

На думку паэта, справядлівасць і гуманнасць павінны быць вызначальнымі ва ўчынках сапраўднага героя. Арыенцірам для дабрачыннага дзеяча паэт прапановуе асобу абагаўленага рымскага імператара Ціта Флавія Веспасіяна (Ціта), на перыяд праўлення якога прыйшліся гады згоды сената і імператара. Па ўспамінах Гая Светонія Транквіла адзін з лепшых імператараў, вядомы ў гісторыі пад імем боскі Ціт (Divus Titus), вызначаўся высокамаральнымі паводзінамі, быў прадбачлівым і мудрым палітыкам, уважлівым да простага народа [5].

Пэралік дабрачыннасцей як абавязковых атрыбутаў героя вянае аўтарская выснова: усе згаданыя рысы (схільнасць сэрца да просьбаў пакрыўджаных, шчодрасць, дабрачыннасць, адасабленне ад лісліўцаў) спалучае ў сабе імператар Павел. Ён бачыцца паэту праціўнікам крываваых войнаў, ён жа – прыклад пануючым і заступнік пакрыўджаным.

Вобраз імператара Паўла супрацьпастаўлены ў творы ўсім тым правіцелям, рукі якіх у крыві, у прыватнасці, І. Быкоўскі ў процівагу Паўлу згадвае асобу рымскага імператара Актавіяна Аўгуста, які толькі дзякуючы падтрымцы сената і карысным законам здолеў заглушыць памяць народа пра забойствы.

Ода заканчваецца аўтарскім вывадам пра асуджанасць крываваых шляхоў непераможных герояў. Карціна смерці такога героя сцвярджае аўтарскую пазіцыю: непераможнасць, за якую заплочана крывёй людзей, не будзе вечнай, на змену “шчасцю” прыйдзе суровая “бура”, а значыць, трагічны фінал для крывавага героя непазбежны.

Такім чынам, “Ода Фартуне” стала своеасаблівым разважаннем паэта над роляй сляпога выбару Фартуны ў лёсе чалавека, над праблемай маральных прыярытэтаў для лідэра, над пытаннем пра адказнасць за свае ўчынкi. Палемізуючы з чытачом, пастаянна выкарыстоўваючы рытарычныя пытанні, аўтар імкнецца знайсці ісціну, вылучыць яе на аснове аналізу гістарычных фактаў і свайго ўласнага вопыту. І. Быкоўскі ўзнімаецца да асуджэння любых формаў дэспатызму, з паэтычнай палымянасцю ён выступае супраць крываваых сутычак, імкненне да якіх дыктуецца рознымі прычынамі, але ніколі не можа быць апраўданым.

Ідэал лідэра нацыі паэт бачыць у асобе Паўла I, чуласць, справядлівасць і чалавечнасць якога ўносяцца паэтам на вышэйшыя прыступкі пры маральнай ацэнцы і ўслаўленні імператара.

Паказальна, што “Ода Фартуне” ў асноўным працягвае ідэю праслаўлення імператара Паўла, закладзеную папярэднім творам зборніка пазіі І. Быкоўскага “Одай найяснейшаму імператару Расіі Паўлу I...”, але з тэксту “Оды Фартуне” вынікае, што паэт жадае глыбей разабрацца ў тым, якім належыць быць дзяржаўнаму дзеячу. Паэт схіляецца да прыярытэту маральных дабрачыннасцей у асобе кіраўніка, якія ставіць значна вышэй за амбіцыйную прагу перамог.

Традыцыі класіцызму, якія знайшлі праявы ў выбары жанру оды, арыентацыі на антычнасць у адборы гістарычных фактаў, праслаўленні асвечанага манарха ў асобе імператара Паўла I, паспрыялі мастацкай рэалізацыі творчай задумы І. Быкоўскага, што стала ў спадчыне пісьменніка яшчэ адной удалай спрабай паэтычнага асэнсавання рэчаіснасці.

Заклучным вершам зборніка пазіі стаў верш, адрасаваны графу Міхаілу Румянцаву, кавалеру шматлікіх узнагарод, сенатару і прэзідэнту першага дэпартаменту ў сенаце. Верш-прывячэнне пачынаецца з адкрытага выказвання паэтам сваёй пазіцыі ў адносінах да плеткароў і лісліўцаў, дзе аўтар сцвярджае, што сам да падобных учынкаў не схільны: “Jeszcze tak podlej nie mam w sobie duszy, / By z mych doniesień siedział kto w katuszy” (“Такой подлай души я не меў, / Каб з маіх даносаў хто пакуты цяпеў”) [2, с. 8].

З іроніяй паэт згадвае: «Dawno to mówią: “Polak w śmialey minie, / Gdy zaś o dobro lub Ouczny całość, / Ginie w Nim męstwo wten czas i zuchwałość”» («Здаўна гавораць: “Паляк смелы выгляд мае, / Пакуль Айчыне нічога не пагражае, / А для карысці яе і адзінства / У момант мужнасць яго знікае»») [2, с. 8]. Паэт кідае адрасату з’едлівы папрок у прадажнасці і інтрыгах, амаральнасці і празмерным выкарыстанні грошай. Паэт з самаіроніяй кажа, што згодны паспытаць хлеб лісліўца, расказаўшы ўладам пра ўбачанае падчас ваенных падзей пад Прагай.

Другі фрагмент верша ўяўляе сабой своеасаблівае апісанне карціны цёмнай і глухой ночы, якая застала героя ў лесе непадалёк ад Прагі, дзе палягло шмат воінаў і “gdzie dopelniona Ouczyzny zniwaga” (“дзе павялічылася Айчыны знявага”) [2, с. 9]. Герой адчувае спалох і напружанасць, якія ўзрастаюць па меры блукання. Каля адной з магіл ён бачыць цені пераможаных, якія аплакваюць паражэнне сваёй радзімы. Увагу героя прыцягвае прыезд воіна Свабодскага, які аплаквае смерць жонкі Палюсі, забітай ворагам.

Трэці фрагмент верша ўяўляе сабой арыю, пабудаваную ў форме дыялогу воіна і яго каханай, якая адказвае яму з магілы. Матывы роспачы, невыноснага жалю пранізваюць арыю, насычаную трагічнымі карцінамі забойства жонкі: Скарыстаны І. Быкоўскім прыём абрыву дэманструе невыказнасць горкіх пачуццяў, эмацыянальную ўзрушанасць гаворачага.

Гуманіст І. Быкоўскі здолеў па-мастацку дакладна перадаць трагедыю вайны, якая нясе смерць нявінным ахвярам. Сам удзельнік ваенных паходаў, І. Быкоўскі бачыць у войнах перш за ўсё знішчальную сілу, не апраўданую ніякімі ідэямі. Праз паказ трагічнай карціны сустрэчы душ каханых, раз’яднаных вайной, аўтар імкнецца прабіцца да свядомасці сучасніка, узрушыць яго, абудзіць спачуванне героям арыі і яшчэ раз прымусіць задумацца над праблемай нявінных ваенных ахвяр.

Заклучэнне

Пісьменнік І. Быкоўскі пры ацэнцы гістарычных падзей і асоб кіруецца вечнымі катэгорыямі праўды, сумлення, чалавечнасці і дабрачыннасці. Выдатны знаўца антычнай гісторыі, філасофіі, аматар старажытнагрэчаскага і старажытнарымскага мастацтва, паэт І. Быкоўскі разглядае ў сваёй творчасці рэаліі XVIII ст., абаліраючыся на вопыт антычнай цывілізацыі. Аўтар аналізуе і гісторыю, і сучаснасць з маральных пазіцый такога прадстаўніка шляхецкага саслоўя, які не баіцца папракаць сучаснікаў за лісліваць, маладушнасць, амаральнасць і адсутнасць патрыятызму. У цэлым зборнік вершаў І. Быкоўскага прадэманструваў сучаснікам сталага, удумлівага паэта-гуманіста, які ўмела скарыстоўвае адпаведныя эстэтыцы класіцызму мастацкія прыёмы і здольны не толькі да стварэння высокіх од у класіцыстычнай традыцыі, але і да тонкай псіхалагічнай лірыкі, што будзе ўзмоцнена ў пазнейшай творчасці асветніка. Сінтэз ужо слабых на еўрапейскай літаратурнай арэне традыцый класіцызму і нарастаючых праяваў сентыменталізму становіцца адметнай рысай творчай манеры паэта. Гэта дазваляе зрабіць вывад, што І. Быкоўскі – гэта пісьменнік пераходнай эпохі, які, карыстаючыся прыёмамі паэтыкі розных мастацкіх метадаў, звяртаўся да асэнсавання надзвычайных праблем грамадскага жыцця XVIII ст. і акцэнтаваў увагу ў сваіх творах на маральным аспекце паводзінаў сучаснікаў.

ЛІТАРАТУРА

1. *Mikulski, T.* Ze studiów nad oświecenem. Zagadnienia i fakty / T. Mikulski. – Warszawa, 1956. – С. 473-503.
2. *Bykowski, J.* Wiersze / J. Bykowski. – Wilno, 1798.
3. *Souvenirs de la comtesse Golovine, née princesse Galitzine, 1766 – 1821, avec une introduction de Waliszewsky, Paris.* – P. 171-172.
4. *Лоррис, Г. де.* Роман о Розе: пер. со старофр. / Пер. Н.В. Забабуровой на основе подстрочника Д.Н. Вальяно / Г. де Лоррис. – Ростов н/Д: Югпродторг, 2001. – С. 103.
5. *Светоний, Г.Т.* Жизнь двенадцати цезарей / Г.Т. Светоний. – Москва: Наука, 1993.